

การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ของชุมชนเพื่อหาแนวทางอนุรักษ์ฟื้นฟู ภูมิปัญญาผ้าทอลาวครั่ง

Participatory Action Research for the Conservation
on Local Wisdoms of Lao Khrang's Woven Cloth

บุษบา ทินเราว^{1*}

Bussaba Hintow^{1*}

¹ ผศ., สาขาวิชานิเทศศาสตร์ คณะวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงคราม พิษณุโลก 65000
* Corresponding author : e-mail : Bussaba_took@hotmail.com

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ (1) เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมา ประเพณี พิธีกรรม วิถีชีวิตความเป็นอยู่เกี่ยวกับการใช้ผ้าทอลาวครั้งในวิถีชีวิตของ ชาวลาวครั้งบ้านสระยายชี (2) เพื่อศึกษาสภาพปัจจุบันและปัญหาของการผลิต การอนุรักษ์พื้นผ้าทอลาวครั้งบ้านสระยายชี โดยใช้การมีส่วนร่วมของชุมชน ผลการวิจัยพบว่า ชาวชุมชนบ้านสระยายชี สืบเชื้อสายมาจากลาวหลวงพระบาง มีความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิต ประเพณีวัฒนธรรม ผ้าที่ทอ คือ ผ้ามัดหมี่ ผ้าขิด ผ้าจก ปัญหาการผลิตผ้าทอของชุมชน คือ บุคลากรผู้ชำนาญการทอผ้าเป็นผู้สูงอายุ มีจำนวนน้อยเยาวชนผู้รับการถ่ายทอดภูมิปัญญาต้องเข้าศึกษาชั้นพื้นฐานตามที่กฎหมายกำหนดในโรงเรียน ไม่มีเวลาเรียนทอผ้า ตลาดของผ้าทออยู่ในวงจำกัด แนวทางอนุรักษ์พื้นฟูโดยการปลูกฝังค่านิยมและสร้างความภาคภูมิใจในคุณค่าของผ้าทอลาวครั้ง จัดหลักสูตรท้องถิ่นผ้าทอลาวครั้งในโรงเรียน และเผยแพร่ประชาสัมพันธ์การใช้ผ้าทอลาวครั้งให้เป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวาง

คำสำคัญ : ภูมิปัญญาผ้าทอลาวครั้ง การมีส่วนร่วม อนุรักษ์พื้นฟู

Abstract

The purpose of this research were 1) to study the history of custom, ritual ceremony and way of life of the people at Barn Sa Yai Shee who use Lao Khrang's woven cloth, 2) to study the current condition, and production problems, conservation on Lao Khrang's woven cloth at Barn Sa Yai Shee by community participation. The findings found that the community of Barn Sa Yai Shee has descended from Luang Phra Bang. They believe in ways of life, custom, and culture. They produce woven cloth: Pha Mudmee, Pha Khit, Pha Jok. The production problem of the community was a small number of skilled weavers who are elderly people exist. The youths who have been trained for the weaving have to study for the basic education in schools, therefore, they cannot spend longer time in the training. The markets of the cloth are still limited. The conservation trends in value and pride building in Lao Khrang's woven cloth should be organized in terms of curriculum in schools and the use of Lao Khrang's woven cloth should be publicized widely.

Keywords : Local Wisdoms of Lao Khrang's Woven Cloth , Participatory, Conservation

บทนำ

ผ้าเป็นผลผลิตทางวัฒนธรรมของมนุษย์ที่เกิดขึ้นเพื่อตอบโต้กับธรรมชาติ จัดอยู่ในหมวดความจำเป็นพื้นฐานเบื้องต้นที่เรียกว่า เครื่องนุ่งห่ม มีบทบาทหน้าที่สนองตอบต่อความจำเป็นพื้นฐานเบื้องต้นทางกายภาพและจิตวิทยาของมนุษย์ เสื้อผ้าให้ความอบอุ่นและปลอดภัยที่แตกต่างจากอาหาร ที่อยู่อาศัย หรือไฟ และเพื่อปกปิดร่างกายบางส่วน [1] ในสังคมเกษตรกรรมทุกครัวเรือนจะทอผ้าใช้เองในครอบครัว ซึ่งเป็นหน้าที่ของผู้หญิง กรรมวิธีการทอผ้ามีการถ่ายทอดสั่งสมเป็นภูมิปัญญาและเป็นมรดกทางวัฒนธรรม ที่น่าสังเกตคือกลุ่มชนที่มีความสามารถพิเศษในการทอผ้ามักเป็นกลุ่มชนที่มีเชื้อสายลาว ซึ่งอพยพเข้ามาในประเทศไทย ซึ่งบัดนี้ได้กลมกลืนเป็นคนไทย จึงกล่าวได้ว่า ผ้าทอมือที่สวยงามทั้งฝ่ายและไหม ที่ใช้กันในปัจจุบันส่วนใหญ่เกิดจากฝีมือและความชำนาญของคนไทยเชื้อสายลาว

ลาวครั้ง คือ กลุ่มชนชาวลาวกลุ่มหนึ่งที่ถูกกวาดต้อนมาจากเมืองเวียงจันทน์ และหลวงพระบาง ตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรี แต่การอพยพเคลื่อนย้ายของชาวลาวครั้งครั้งที่สำคัญเกิดขึ้นในพ.ศ. 2371 ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ได้เกิดเหตุการณ์กบฏขึ้นที่เมืองลาว เมื่อพระองค์ทรงปราบกบฏเรียบร้อยแล้ว จึงได้กวาดต้อนผู้คนมาไว้ทางฝั่งไทย เพื่อไม่ให้สร้างเมืองขึ้นมาใหม่ได้อีก โดยโยกย้ายชาวลาวมาไว้ทางหัวเมืองในแถบภาคกลาง บริเวณจังหวัดอุทัยธานี ชัยนาท สุพรรณบุรี นครสวรรค์ พิจิตร กำแพงเพชร และนครปฐม กลุ่มชนชาวลาวที่ถูกกวาดต้อนมาได้ นำประเพณีวัฒนธรรม สิ่งของเครื่องใช้มาด้วย เช่น การทอผ้าที่ทอขึ้นมาใช้เอง แลกเปลี่ยนยาอาหารแห้ง หรือเงิน เพื่อเป็นการเลี้ยงชีพ ผ้าทอลาวครั้ง มีความเป็นเอกลักษณ์โดดเด่นแตกต่างจากกลุ่มชาติพันธุ์อื่น ๆ มีเทคนิควิธีการทอที่มีทั้งการจกและมัดหมี่ โดยใช้ทั้งฝ่ายและไหมเป็นองค์ประกอบการทอ ใช้วัสดุที่นำมาจากธรรมชาติซึ่งเป็นภูมิปัญญาสืบทอดต่อกันมาจากรุ่นสู่รุ่น มีวิธีการย้อมสีผ้ามัดหมี่ที่เรียกว่า “จะะ” การใช้สีส้มหมากสุก สีเหลืองเป็นต้น มีลวดลายน่าสนใจ มีทั้งทรงเรขาคณิต ลายท้องฟ้าและลายรูปสัตว์ต่าง ๆ ผ้าที่เป็นเอกลักษณ์โดดเด่นของชาวลาวครั้ง ได้แก่ ผ้าซิ่นมัดหมี่ตอติ้นจก ผ้าซิ่นดอกดาว และผ้าซิ่นหมี่รวด

ผ้าทอลาวครั้งมีความสำคัญตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ทอในครัวเรือนเพื่อเป็นเครื่องนุ่งห่มใช้ภายในบ้าน ใช้ในพิธีกรรม เช่น พิธีไหว้ผีบรรพบุรุษ และยังใช้เพื่อการศาสนา ได้แก่ การทำธง อาสนะ ผ้าคลุมหวนาคและผ้าติดธรรมาสน์ นอกจากนี้ ยังทอผ้าเพื่อเป็นอาชีพหัตถกรรมในการค้าด้วย ผ้าทอลาวครั้งมีความสำคัญผูกพันกลมกลืนต่อวิถีชีวิตชาวลาวครั้งมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน แต่เมื่อกระแสความนิยมวัฒนธรรมต่างชาติเข้ามาทำให้วัฒนธรรมแบบดั้งเดิมเริ่มถูกกลืน และจางหายไปจากบริบทของวัฒนธรรมท้องถิ่น รวมถึงสภาพเศรษฐกิจที่ทุกคนต่างต้องหาอาชีพที่ทำให้รายได้มีเพียงพอในการดำรงชีวิต ชาวบ้านต้องดิ้นรน ประกอบอาชีพอื่น ๆ ให้ความนิยมในการทอผ้าน้อยลง ความนิยมในการใช้ผ้าทอก็มีน้อยลง ชาวบ้านจะทอผ้าเมื่อมีผู้สั่งจอง นานวันเข้าภูมิปัญญาการทอผ้าก็จะค่อย ๆ เลือนหาย

ชาวลาวครั้ง บ้านสระยายชี ต.เนินปอ อ.สามง่าม จ.พิจิตร ก็กำลังประสบปัญหาเช่นนี้เช่นกันในปัจจุบันถึงแม้ว่าจะมีการจัดตั้งกลุ่มแม่บ้านเพื่อผลิตผ้าทอลาวครั้งเพื่อเป็นการอนุรักษ์สืบสานวัฒนธรรมการทอผ้าของชนชาติลาวครั้งไว้ให้ลูกหลาน แต่ก็กำลังสูญหายไปพร้อมกับภูมิปัญญาเนื่องจากเยาวชนคนรุ่นใหม่ไม่ให้ความสำคัญกับการทอผ้า

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะศึกษาเรื่องการมีส่วนร่วมเพื่อหาแนวทางอนุรักษ์ฟื้นฟูภูมิปัญญาผ้าทอลาวครั้งโดยใช้การมีส่วนร่วมที่เกิดจากแรงขับภายในชุมชนผลักดันให้เยาวชนในท้องถิ่น เกิดจิตสำนึก รักหวงแหนถึงวิถีวัฒนธรรมในอดีต ตลอดจนเห็นความสำคัญของบรรพชนและคุณค่าของการทอผ้าที่นับวันจะมีบทบาทน้อยลง และอาจถูกกลืนเลือนในที่สุดให้เกิดการอนุรักษ์ฟื้นฟูการทอผ้าลาวครั้งให้คงอยู่กับกลุ่มชาติพันธุ์ต่อไป

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมา ประเพณี พิธีกรรม วิถีชีวิตความเป็นอยู่เกี่ยวกับการใช้ผ้าทอลาวครั้งในวิถีชีวิตของชาวลาวครั้งบ้านสระยายชี
2. เพื่อศึกษาสภาพปัจจุบันและปัญหาของการผลิต การอนุรักษ์ฟื้นฟูผ้าทอลาวครั้งบ้านสระยายชี

ระเบียบการวิจัย

คณะผู้วิจัยได้ใช้กระบวนการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม มีวัตถุประสงค์ ดังนี้

1. เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมา ประเพณี พิธีกรรม วิถีชีวิต ความเป็นอยู่เกี่ยวกับการใช้ผ้าทอลาวครั้งในวิถีชีวิตของชาวลาวครั้ง ชุมชนสระยายชี โดยใช้วิธีเก็บรวบรวมข้อมูลมีขั้นตอน คือ การสัมภาษณ์ การสนทนากลุ่ม การสังเกต และสังเคราะห์เอกสาร โดยลงพื้นที่เพื่อหาข้อมูลในชุมชนเกี่ยวกับประวัติ ความเป็นมา ประเพณีพิธีกรรมของชาวลาวครั้ง ด้วยการสัมภาษณ์เชิงลึก ศิลปินช่างอาวโส ผู้รู้ในหมู่บ้าน ผู้เกี่ยวข้องในหมู่บ้าน และได้เชิญศิลปินอาวโสทั้งหมด 25 คน การสัมภาษณ์กลุ่มอีกครั้ง จากนั้นจึงนำข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์นำไปวิเคราะห์ร่วมกับเอกสารทางประวัติศาสตร์ที่มีและสังเคราะห์ออกมาเป็นผลการวิจัย
2. เพื่อศึกษาสภาพปัจจุบันและปัญหาของการผลิต การอนุรักษ์ฟื้นฟูผ้าทอลาวครั้ง ชุมชนสระยายชี ตำบลเนินปอ อำเภอสามง่าม จังหวัดพิจิตร โดยให้ชุมชนมีส่วนร่วม และใช้วิธีการ AIC คือใช้เป็นเวทีสำหรับแลกเปลี่ยนประสบการณ์ ต่อกันก็สัมภาษณ์กลุ่มศิลปิน ช่างอาวโส ผู้รู้ในหมู่บ้าน ผู้เกี่ยวข้องในหมู่บ้าน และเยาวชน รวม 50 คน ข้อมูลที่ได้จะนำมาวิเคราะห์เพื่อค้นหาประเด็นด้านเนื้อหาดังต่อไปนี้

- 2.1 วิเคราะห์สภาพการณ์ปัจจุบันเกี่ยวกับการผลิตผ้าทอลาวครั้งในชุมชน
- 2.2 ทบทวนตนเอง
- 2.3 วางแผนร่วมกัน
- 2.4 กำหนดภาพอันพึงประสงค์ ที่ชุมชนอยากให้เป็นและกำหนดกิจกรรมร่วมกันในการอนุรักษ์ฟื้นฟูผ้าทอลาวครั้ง

ประชากรที่ใช้ในการศึกษา ได้แก่ ชาวบ้านหมู่ 5 ชุมชนสระยายชี ตำบลเนินปอ อำเภอสามง่าม จังหวัดพิจิตร จำนวน 1,425 คน

โดยเลือกผู้ให้ข้อมูลหลักโดยการเจาะจง ประกอบด้วย

1. ศิลปินช่างทออาวุโส จำนวน 25 คน ซึ่งเป็นสมาชิกกลุ่มทอผ้าบ้านสระยายชี เป็นผู้มีความรู้ ความสามารถความชำนาญในการทอผ้า และมีผลงานเป็นที่ยอมรับของชุมชน
2. ผู้รู้ในหมู่บ้าน ซึ่งเป็นผู้มีความรู้เกี่ยวกับประวัติการอพยพย้ายถิ่น การตั้งถิ่นฐาน ภูมิปัญญา วัฒนธรรมขนบธรรมเนียมประเพณี และความเชื่อที่ติดตัวมา จำนวน 10 คน
3. ผู้เกี่ยวข้องในหมู่บ้าน ซึ่งเป็นบุคคลที่เป็นผู้นำท้องถิ่นอย่างเป็นทางการ และไม่เป็นทางการ จำนวน 8 คน ได้แก่ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน เจ้าอาวาส และครูอีก 5 คน
4. เยาวชนในท้องถิ่นที่เป็นหัวหน้าชั้นเรียนและรองหัวหน้าชั้น ในโรงเรียนของชุมชนบ้านสระยายชี จำนวน 10 คน

การวิเคราะห์ข้อมูลประกอบด้วยขั้นตอน ดังนี้

1. วิเคราะห์ข้อมูลระดับปัจเจกโดยการนำข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์มาสรุปข้อความของแต่ละบุคคลรวบรวมจัดหมวดหมู่ทำความเข้าใจและอธิบายตามประเด็นที่ศึกษา
2. วิเคราะห์ข้อมูลระดับกลุ่มจากการสนทนากลุ่มมาสรุปข้อความ รวบรวมจัดหมวดหมู่ทำความเข้าใจ และอธิบายตามประเด็นที่ศึกษา
3. นำข้อมูลจากการสังเกตและสังเคราะห์เอกสารมาวิเคราะห์และตีความ สรุปและอธิบายตามประเด็นที่ศึกษา
4. นำข้อมูลมาวิเคราะห์โดยแยกแยะออกเป็นหมวดหมู่เนื้อหาตามประเด็นและขอบเขตของการศึกษาตามวัตถุประสงค์ของงานวิจัยและตรวจสอบความถูกต้องด้วยวิธีแบบสามเส้า
5. ประมวลผลข้อมูลแต่ละหมวดหมู่แล้วนำมาทำความเข้าใจ ตีความ และอธิบายตามประเด็นที่ศึกษา
6. นำเสนอผลการศึกษาด้วยวิธีการวิเคราะห์เนื้อหาในองค์ประกอบความสัมพันธ์และข้อสรุปของประเด็นที่ศึกษานำเสนอแบบพรรณนาเนื้อหา

พลการศึกษา

1. ประวัติความเป็นมาและ ประเพณี การใช้ผ้าทอลาวครั้ง

สภาพทั่วไปของบ้านสระยายชี เป็นชุมชนที่สืบทอดมาจากเชื้อสายของลาว ที่อพยพมาจากหลวงพระบาง เพราะเมืองหลวงพระบางเคยเป็นเมืองหลวงเก่าแก่ มีความเจริญรุ่งเรืองมาก่อนเมืองเวียงจันทน์ กลุ่มนี้เลี้ยงไหมไว้ทอผ้าเพื่อใช้ในวังหลวง หรือราชสำนัก ต่อมาก็ถูกกวาดต้อนมาไทยในช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ เรียกตัวเองว่าลาวครั้ง เพราะเดิมทีลาวครั้งมีถิ่นฐานอยู่ที่เทือกเขาภูครั้ง เมืองหลวงพระบาง เลี้ยงครั้งซึ่งให้สีแดงไว้สำหรับย้อมผ้า มีอาชีพ ทำไร่ทำนาเป็นหลัก ผู้หญิงจะถูกครอบครัวสอนให้ทอผ้าตั้งแต่เด็กและเมื่อว่างจากงานประจำผู้หญิงจะทอผ้าไว้ใช้ในครัวเรือน ด้านคติความเชื่อ นำความเชื่อเรื่องพระพุทธศาสนา และสิ่งที่เหนือธรรมชาติ มาเกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตประจำวันของคนในชุมชน ผ้าทอมือมีความสำคัญกับชุมชนบ้านสระยายชี ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน สามารถแยกออกได้ 3 ด้าน

1.1 ทางด้านพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับผ้าทอ ได้แก่ พิธีแต่งงาน พิธีบวชนาค พิธีขึ้นบ้านใหม่ และพิธีกรรมทางพุทธศาสนา

1.2 ทางด้านวัฒนธรรมประเพณีที่เกี่ยวข้องกับผ้าทอที่ คือ ประเพณี การแต่งงานที่เจ้าสาว ต้องนำผ้าทอมาไหว้พ่อแม่ญาติพี่น้องฝ่ายเจ้าบ่าว ประเพณีสงกรานต์ ที่มีการให้ผ้าทอเป็นของขวัญแก่ผู้เฒ่าผู้แก่ในหมู่บ้าน แต่การให้เลือกเฉพาะบุคคลที่สำคัญเท่านั้น เพราะบางครั้งครอบครัวในชุมชนไม่ได้ทอผ้าเองต้องไปซื้อผ้าจากเพื่อนบ้าน

1.3 ทางด้านความเป็นอยู่ ในอดีตผ้าที่ทอขึ้นมาเพื่อใช้สอยในครัวเรือน เป็นส่วนใหญ่ เช่น นำมานุ่งห่ม หรือตัดเย็บเสื้อผ้าไว้สวมใส่ และยังนำไปใช้งานในด้านอื่น ๆ ตามแต่ความประสงค์ของผู้นำไปใช้ ปัจจุบันสังคมและยุคสมัยเปลี่ยนแปลงไป มีคนเพียงบางกลุ่มเท่านั้นที่ใช้ผ้าทอมือ ในชุมชนจะมีคนใส่ผ้าขึ้นไปทำบุญ ร่วมงานพิธีทางพุทธศาสนา และ พิธีแต่งงาน แต่เมื่อต้องการความสะดวกจะสวมใส่กางเกงแทนผ้าถุงหรือซิ่น

2. สภาพปัจจุบันและปัญหาของการผลิต การอนุรักษ์พื้นฟูผ้าทอลาวครั้งบ้านสระยายชี

การทอผ้าลาวครั้งที่บ้านสระยายชีเริ่มลดน้อยลง เพราะชาวบ้านส่วนใหญ่เห็นว่าการทอผ้าเป็นอาชีพที่ยุ่งยาก มีกรรมวิธีการผลิตหลายขั้นตอน จึงหันไปประกอบอาชีพ เกษตรกรรมที่ง่าย สะดวกกว่า และผลผลิตได้ราคากว่าการทอผ้าขาย อีกทั้งเยาวชนก็นุ่งผ้า ซิ่นไม่เป็น เนื่องจากรับวัฒนธรรมต่างชาติมาจึงหันไปสวมใส่เสื้อผ้าสำเร็จรูปที่มีราคาถูกกว่า ผ้าทอมือ แต่ขณะนี้ได้เริ่มฟื้นฟูการทอผ้าขึ้น โดยมีหน่วยงานของรัฐได้แก่ อบต.เนินปอ เข้าไป ให้งบประมาณสนับสนุนเงินทุน ในการจัดตั้งกลุ่มแม่บ้านทอผ้าลาวครั้งบ้านสระยายชี และ เชิญวิทยากรมาให้ความรู้อบรมในแนวทางต่าง ๆ เพื่อให้ภูมิปัญญาการทอผ้าลาวครั้งยังคงอยู่ ปัจจุบันชาวบ้านนิยมซื้อวัสดุเส้นใยสำเร็จ แล้วมาย้อมสีที่ต้องการ โดยจะสั่งซื้อเส้นไหมจาก จังหวัดอื่น หรือซื้อไหมประดิษฐ์ฝ้ายจากร้านค้าที่มีวัสดุเหล่านี้ แล้วนำมาทอเป็นการ

ลดต้นทุนการผลิตเส้นใย ข้อดีคือสะดวกไม่เสียเวลาปลูกหม่อน เลี้ยงไหม ปลูกฝ้าย ข้อเสียคือ ภูมิปัญญาของกระบวนการผลิตผ้าทอลาวครั้งตั้งแต่ต้นจนถึงสุดท้ายที่เป็นของดั้งเดิมอาจเลือนหายไป

ปัจจุบันการทอผ้าบ้านสระยายชี มีทั้งหมด 3 ประเภท และมีเอกลักษณ์ที่แตกต่างกัน ดังนี้

2.1 ผ้าตีนจก เป็นผ้าทอที่ใช้ต่อตีนของผ้าชิ้น โดยมีวิธีและขั้นตอนการกระทำที่มีความละเอียดประณีต ลวดลายผ้าตีนจกของชุมชนบ้านสระยายชี จะมีลักษณะดัดแปลงจากรูปแบบของเดิมหรือลอกเลียนแบบจากของเดิม

2.2 ผ้ามัดหมี่ เป็นผ้าทอที่มีการมัดเส้นพุ่งให้เป็นลายตามที่ผู้ทอกำหนด ด้วยการมัดเส้นด้ายที่จะนำไปทอด้วยเชือกจนแน่น เพื่อปกปิดบริเวณที่ต้องการให้เป็นลวดลาย เมื่อนำเส้นด้ายที่มัดลวดลายแล้วไปย้อมสีจะไม่ซึมเข้าไปในส่วนที่มัดไว้ และเมื่อตัดเชือกที่มัดไว้ ออกจะได้เป็นสีอ่อนหรือจาง ส่วนที่ไม่ได้มัดจะได้สีตามที่ย้อม ทำให้ได้เส้นด้ายที่เป็นลวดลาย ซึ่งเกิดจากความแตกต่างสีแล้วจึงนำมาทอเป็นผืนผ้า ผ้ามัดหมี่ของชุมชนบ้านสระยายชี เป็นการทอที่มีการผสมผสานระหว่างการทอผ้ามัดหมี่สลับขีด โดยมีชื่อเรียกว่า หมี่ตา โดยจะมีทั้งต่อตีนจกและไม่มีต่อตีนจก

2.3 ผ้าขีด เป็นผ้าที่มีลักษณะลายनुขึ้นมาและลายจะซ้ำกัน ชุมชนบ้านสระยายชีทอผ้าขีดใช้วิธีการเก็บขีดทั้ง 3 วิธี คือ วิธีการขีดไม้ขีดโดยไม่มีการเก็บตะกอล วิธีเก็บขีดเป็นตะกอลอย โดยการเรียงไปด้านหลัง และวิธีเก็บขีดตะกอลวดตั้งหรือตะกอลวดขวาง การทอผ้าขีดขึ้นอยู่กับความถนัดของผู้ทอจะเลือกใช้วิธีใด

ปัญหาของการผลิตผ้าทอลาวครั้ง เรียงลำดับจากมากไปหาน้อย ได้แก่

1) ด้านบุคลากร ผู้ชำนาญการทอผ้าในปัจจุบันเป็นผู้สูงอายุ และมีจำนวนน้อย ทำให้จำนวนผลผลิตกับความต้องการของลูกค้าน้อยลง อีกทั้งบุคคลที่รับถ่ายทอดก็ยังไม่เพียงพอ

2) ด้านการสืบทอดของเยาวชน เยาวชนในสมัยปัจจุบัน ต้องได้รับการศึกษาขั้นพื้นฐานตามที่กฎหมายกำหนด ไม่มีเวลายามว่างทอผ้า จึงทำให้เวลาเรียนทอผ้าในครอบครัวลดลง ความอดทนน้อยลง จึงเสียโอกาสในการรับการถ่ายทอดวิชาการทอผ้าจากครูภูมิปัญญา

3) ปัญหาด้านการตลาด อยู่ในวงจำกัด เพราะเป็นผลิตภัณฑ์ท้องถิ่น ยังไม่ค่อยมีการขยายตลาดภายนอกกว้างขวางนัก

แนวทางอนุรักษ์ฟื้นฟูผ้าทอลาวครั้ง ได้แก่

1) ปลูกฝังค่านิยมและสร้างความตระหนัก ความภาคภูมิใจในคุณค่าทางวัฒนธรรม โดยการจัดกิจกรรมให้ผ้าทอได้เข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมทั้งปวงของชุมชน

2) จัดหลักสูตรท้องถิ่นผ้าทอ เพื่อถ่ายทอดองค์ความรู้ด้านการทอผ้าของชุมชนให้แก่เยาวชนในโรงเรียนของตำบลเนินปอ อำเภอสามง่าม จังหวัดพิจิตร

3) เผยแพร่ประชาสัมพันธ์การใช้ผ้าทอลาวครั้งให้เป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวาง

จากปรากฏการณ์ของการถดถอยและการสูญหายของผ้าทอลาวครั้งในชุมชน บ้านสระยายชีมีความเป็นไปได้ผ่านข้อสังเกตจากแนวคิดดังนี้

การดำรงอยู่ของวัฒนธรรมและคุณค่าบางอย่างในชุมชนส่วนหนึ่งจะขึ้นอยู่กับ ประโยชน์การขับเคลื่อนทางโลกาภิวัตน์ กล่าวคือ ในปัจจุบัน โลกถูกย่อให้แคบลง สื่อทาง เทคโนโลยีทำให้คุณค่าที่เคยมีกลายเป็นสิ่งที่อาจไม่จำเป็นในชุมชนอีกต่อไป เช่น ไม่สามารถ ตอบสนองความต้องการทางกายภาพได้อย่างพึงประสงค์ เช่น ใช้จ่ายไม่สะดวกต่อการดูแล สวมใส่ และมูลค่าลดลงจนไม่สามารถทำให้ดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างปกติสุข นอกจากนี้ อาจไม่ ตอบสนองความต้องการทางจิตใจ เช่น ความสวยงามที่สังคมอาจมีมุมมองไม่เหมือนเดิมอีกต่อไป ผลจากโลกโลกาภิวัตน์ สอดรับกับแนวคิดทางภาษาถิ่นที่กำลังสูญหายของ สุวีโล เปรมศรีรัตน์ [2] ประธานกรรมการศูนย์ศึกษาและฟื้นฟูภาษาและวัฒนธรรมในภาวะ วิกฤต สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาชนบท มหาวิทยาลัยมหิดล ที่กล่าวว่า การ สูญสลายไปของภาษาหนึ่งย่อมมีสาเหตุ โดยเฉพาะการเปลี่ยนแปลงของโลกในยุคโลกาภิวัตน์ที่ เป็นตัวเร่งให้ภาษาเล็กสูญหายไป เพราะโลกาภิวัตน์เป็นสิ่งที่มีความสำคัญมาก เดียวนี้สื่อเข้า ถึงทุกที่ คนฟังวิทยุ ดูทีวีทุกวัน สื่อเหล่านี้ใช้ภาษากลุ่มใหญ่ทั้งนั้น ฉะนั้น ภาษาท้องถิ่นก็หมด ความหมายลงไปในชีวิตประจำวัน ซึ่งภาษาถิ่นกับวัฒนธรรมท้องถิ่นมีลักษณะเป็นภูมิปัญญา เช่นเดียวกัน

แนวทางในการฟื้นฟูคือการใช้การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม [3] เสนอว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการจะเป็นกระบวนการสำคัญในการศึกษาปัญหาและใช้การมีส่วนร่วมมา ขับเคลื่อนอำนาจในการสร้างกิจกรรมเพื่อสร้างคุณค่าของสิ่งต่าง ๆ ในชุมชน ทั้งนี้ ผู้วิจัยจะ ต้องเรียนรู้จากชาวบ้านถึงปัญหาทั้งทางกายภาพ และสังคมเพื่อใช้สิ่งที่ปัญหามาร่วมหา คำตอบจากการมีส่วนร่วมของชุมชน อันจะสามารถทำให้ชุมชนได้เห็นคุณค่าที่อาจไม่เคยเห็น และกระตุ้นให้ชุมชนได้เห็นความสำคัญของสิ่งที่กำลังสูญหายไป

สรุปและอภิปรายผล

ลาวครั้งเป็นชาติพันธุ์ที่มีเชื้อสายมาจากประเทศลาว เดิมตั้งถิ่นฐานเป็นหมู่บ้านใหญ่ในเขต เทือกเขาภูครั้ง เมืองหลวงพระบาง เลี้ยงครั้งซึ่งให้สีแดง สำหรับย้อมผ้าไว้ทอผ้าส่งให้ราชสำนัก เรียกว่าผ้าทอลาวครั้ง เมื่อเกิดสงครามระหว่างไทย – ลาว ฝ่ายไทยเป็นฝ่ายชนะจึงกวาดต้อน ผู้คนให้อยู่พยพลมาอาศัยในส่วนต่าง ๆ ของไทย ชาวลาวครั้งมีการดำเนินชีวิตที่ยึดติดกับ ธรรมชาติและยังรักษวัฒนธรรมประเพณี ตลอดจนพิธีกรรมและความเชื่อของตนไว้เหมือนเดิม ที่เคยเป็นอยู่ที่ลาว

การดำรงชีวิตของลาวครั้งที่ตั้งถิ่นฐานใน ตำบลเนินปอ จังหวัดพิจิตรมีสังคมความเป็น อยู่ที่มีระบบครอบครัว เช่น ระบบครอบครัว เครือญาติ ลักษณะของวิถีชีวิตมีการปกครอง

ดูแลกันในกลุ่มของตน มีหัวหน้าซึ่งมีอำนาจในการตัดสินใจของกลุ่ม มีวัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อต่าง ๆ มีการถ่ายทอดความรู้ในการทำมาหากิน เช่น การเกษตร การทอผ้า ผ้าที่เป็นเอกลักษณ์คือ ผ้าซิ่นมัดหมี่ต่อดินจก มีเทคนิควิธีที่มีทั้งการจกและมัดหมี่ ใช้ทั้งฝ้ายและไหม ในการประกอบเป็นผืน มีศาสนาที่ยึดเหนี่ยวสืบต่อกันมา ยืงนานวัน ระบบของสังคม ยิ่งเข้มแข็งและชัดเจนมากขึ้น

ชาวลาวครั้งยังคงรักษาวัฒนธรรม ประเพณี พิธีกรรมและความเชื่อไว้ได้อย่างต่อเนื่อง และยังถ่ายทอดให้ลูกหลานได้รู้ถึงความสำคัญของประเพณี เช่น ประเพณีสงกรานต์ ประเพณี การแต่งงาน การขึ้นบ้านใหม่ การบวชนาค และพิธีเลี้ยงขวัญข้าว ตลอดจนความเชื่อดั้งเดิม เกี่ยวกับการปฏิบัติต่อดวงวิญญาณ พิธีกรรมเกี่ยวกับการเกิด การตายและประเพณีพิธีกรรมต่าง ๆ ของลาวครั้งจะมีเรื่องราวของผ้าทอเข้าไปเกี่ยวข้องเสมอ เพราะผ้าทอเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิต ชาวลาวครั้งในอดีตใช้ผ้าทอในทุก ๆ โอกาส ได้แก่ เป็นเครื่องนุ่งห่มของทุกคนในครอบครัว ใช้ในพิธีกรรม เช่น ผ้านคลุมหีบศพ ผ้าห่อคัมภีร์ ผ้านิตธรรมาสน์ ใช้สำหรับประเพณีแต่งงาน ใช้ในพิธีกรรมการบูชาศาลศักดิ์สิทธิ์โดยการวางรวมอยู่กับเครื่องสักการะทั้งปวง แต่เมื่อเวลาผ่านไป สภาพทางภูมิศาสตร์และสังคมได้มีวิวัฒนาการที่เปลี่ยนแปลงไป พื้นที่ในชุมชนไม่มีการปลูกฝ้าย ปลูกหม่อนเลี้ยงไหม เพราะถูกแทนที่ด้วยพืชทางเศรษฐกิจ รูปแบบการผลิตผ้า เปลี่ยนจากที่เคยทอเพื่อใช้เองเป็นการทอผ้าเพื่อขายและลักษณะการขายปัจจุบันจะมีการ พัฒนาเป็นผ้าทอมัดหมี่ต่อดินจกในตัวผืน ผลิตจากผ้าไหมทั้งผืนจะมีความสวยงามและมีราคา ที่สูงกว่าฝ้ายและเส้นไหมประดิษฐ์ มีการใช้เส้นไหมสำเร็จรูป เส้นไหมประดิษฐ์ แทนที่ฝ้ายซึ่ง หาซื้อได้ง่ายถึงแม้ว่าผ้าทอลาวครั้งจะมีราคาสูง แต่ก็ยังขาดเยาวชนผู้สนใจมาสานต่อ เนื่องจากการ ศึกษาภาคบังคับที่บ้านจึงส่งลูกไปโรงเรียน และในปัจจุบันนิยมให้ลูกหลานเรียน สูง ๆ จนจบปริญญาเพื่อว่าจะได้มีงานดี ๆ หาเลี้ยงชีพของตนเอง

แนวทางในการอนุรักษ์ฟื้นฟูผ้าทอลาวครั้งที่ค้นพบและนำมาใช้ คือ การยอมรับ กระบวนการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน ให้กลุ่มแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ความคิดเห็นซึ่งกันและกัน ให้ความสำคัญในวัฒนธรรมการทอผ้าลาวครั้ง ซึ่งเป็นวัฒนธรรม ดั้งเดิมของบรรพชนอย่างจริงจัง ร่วมกันค้นหาปัญหาและวางแผนแก้ไขปัญหาลูกหลานใน ชุมชนไม่สืบทอดวัฒนธรรมการทอผ้าลาวครั้ง รวมทั้งชุมชนได้กำหนดกิจกรรมร่วมกันในการ อนุรักษ์ฟื้นฟูผ้าทอลาวครั้ง ซึ่งพบว่าในชุมชนบ้านสระยายชีมีปัญหการผลิตผ้าทอลาวครั้ง 3 ด้าน ได้แก่ 1) ด้านบุคลากร ผู้ชำนาญการทอผ้าในปัจจุบันเป็นผู้สูงอายุและมีจำนวนน้อย 2) ด้านการสืบทอดของเยาวชน เยาวชนสมัยปัจจุบันต้องเข้าศึกษาชั้นพื้นฐานตามที่กฎหมาย กำหนดในโรงเรียน จึงไม่มีเวลามาเรียนทอผ้า 3) ปัญหาด้านการตลาดอยู่ในวงจำกัดเฉพาะ ท้องถิ่น แนวทางอนุรักษ์ฟื้นฟูผ้าทอลาวครั้งบ้านสระยายชี ได้แก่ 1) ปลูกฝังค่านิยมและสร้าง ความภูมิใจในคุณค่าของวัฒนธรรมผ้าลาวครั้งแก่คนในชุมชน 2) จัดหลักสูตรท้องถิ่นผ้าทอ ลาวครั้งในโรงเรียนของชุมชนเพื่อถ่ายทอดองค์ความรู้ด้านการทอผ้าให้แก่เยาวชน และ 3) เผยแพร่ประชาสัมพันธ์การใช้ผ้าทอลาวครั้งให้เป็นที่ยอมรับอย่างกว้างขวาง

จากการวิจัยทำให้เกิดข้อค้นพบว่าผลของการเปลี่ยนแปลงสังคมด้วยกระบวนการทัศน์โลกาภิวัตน์ มีสิ่งที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนด้านเทคโนโลยี ค่านิยมในชุมชน และการสื่อสาร ทำให้เกิดผลกระทบในด้านพิธีกรรม ประเพณี จนทำให้กลายเป็นสังคมแบบดั้งเดิมและสังคมสมัยใหม่ ด้านความเป็นอยู่ จากเดิมที่ชุมชนลาวครั้งมีกระบวนการถ่ายทอดความรู้สู่ลูกหลานผ่านทางครอบครัว ก็เปลี่ยนแปลงไปสู่การศึกษาภาคบังคับ เริ่มมีค่านิยมทางเทคโนโลยี มีการแต่งกายรูปแบบใหม่ สื่อหลักทางสังคมนำเสนอสิ่งที่เชื่อว่าเป็นสากลตามแบบตะวันตก ทำให้เกิดการสร้างความเชื่อและค่านิยมใหม่ ๆ ในชุมชนจนทำให้เยาวชนรุ่นหลังเข้าใจว่าการแต่งกายแบบดั้งเดิมของชุมชนล้าสมัย มูลค่าน้อยทั้งด้านจิตใจและด้านวัตถุ เมื่อสำเร็จการศึกษาขั้นพื้นฐานเยาวชนรุ่นใหม่จึงหันไปประกอบอาชีพตามแบบสมัยนิยมมากขึ้น

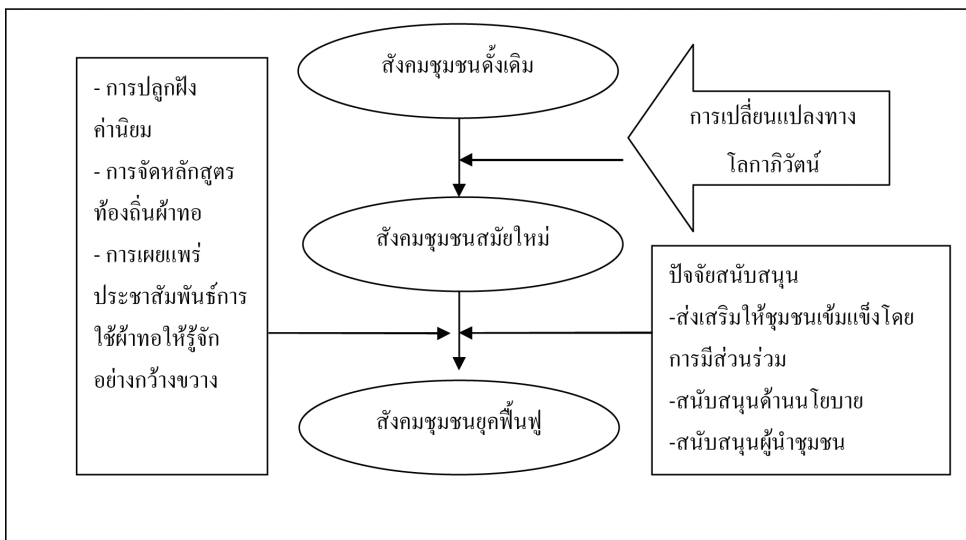
กระบวนการที่บ่งชี้ความชัดเจนว่าชุมชนจะต้องมีการอนุรักษ์ฟื้นฟู คือการวิเคราะห์สภาพปัจจุบันในชุมชนด้วยการค้นหาองค์ความรู้ผ้าทอลาวครั้งด้วยกระบวนการมีส่วนร่วมให้คนในชุมชนได้ทบทวนตนเองว่าควรขับเคลื่อนด้วยกระบวนการวางแผนร่วมกันเพื่อกำหนดภาพอันพึงประสงค์ที่ชุมชนคาดหวังจะให้เป็นและให้เกิดขึ้น

ดังนั้น หนทางในการขับเคลื่อนให้เกิดการฟื้นฟูอนุรักษ์ผ้าทอลาวครั้ง จะต้องมีการค้นหาปัญหาโดยให้ชุมชนเข้ามีส่วนร่วมของชุมชนเพื่อหารูปแบบที่พึงประสงค์ในการขับเคลื่อน ทั้งนี้เพราะในชุมชนจะต้องมีการปกครองดูแลกันเองในกลุ่มของตน มีหัวหน้าที่มีอำนาจในการตัดสินใจ แต่ยังขาดการส่งเสริมแนวทางด้วยกระบวนการทางวิชาการที่ถูกต้อง สอดคล้องกับแรดคลิฟฟ์ บราวน์ และบรอนิสลอส มาลิน นอสกี [4] กล่าวว่า สังคมประกอบด้วยระบบต่าง ๆ เช่น ครอบครัว เศรษฐกิจ ศาสนา การเมือง และการศึกษา ซึ่งแต่ละระบบก็มีโครงสร้างและหน้าที่เฉพาะในระบบนั้น ๆ ซึ่งจะทำหน้าที่ให้สังคมดำเนินไปอย่างราบรื่น หรือรักษาความสมดุลในสังคม ในประเพณี พิธีกรรมต่าง ๆ ได้

การจะเปลี่ยนแปลงสังคมให้ขับเคลื่อนไปอย่างพึงประสงค์ได้นั้นจะต้องยึดจุดรวมในชุมชนเป็นศูนย์กลาง เมื่อชุมชนมีการทอดผ้าน้อยลง เพราะไม่คุ้มค่ากับเวลาและต้นทุนต่าง ๆ ที่เสียไป การซื้อจึงเป็นทางเลือกที่พึงประสงค์มากกว่า นอกจากนี้ การสื่อสารตามสื่อกระแสหลักที่นำเสนอค่านิยมใหม่จากภาพสะท้อนสังคมตะวันตก ทำให้คนรุ่นใหม่มีบทบาทในการทอดผ้าน้อยลง และสนใจอาชีพอื่นน้อยลง ด้วยสอดคล้องกับแนวคิดของ สุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา [5] ที่กล่าวว่า ค่านิยมของชาวชนบทที่นิยมเอาอย่างวิถีชีวิตของคนในเมืองใหญ่เท่าที่จะทำได้ หันมาใช้ผ้าที่ทอดด้วยเครื่องจักร เพราะราคาไม่สูง อีกทั้งดูแลง่ายและรับอิทธิพลจากแบบเสื้อผ้าใหม่ ๆ จากชาติเอเชียและชาติตะวันตก ทั้งนี้ ปัญหาของการผลิตและแนวทางการอนุรักษ์ฟื้นฟูผ้าทอลาวครั้ง บ้านสระยายชี จะมีปัญหาในด้านบุคลากรภูมิปัญญาสูงอายุมีน้อย โอกาส และเวลาการสืบทอดของเยาวชนมีน้อย ซึ่งแต่ละภาคส่วนได้มีความ พยายามแก้ปัญหาในด้านต่าง ๆ โดยมุ่งถึงการมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นสำคัญ เพื่อประโยชน์ของคนในชุมชน ชุมชนร่วมมือกับโรงเรียน เน้นการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนและการเรียนรู้ของเด็ก และเยาวชน สอดคล้องกับ ผลงานวิจัยของบำรุง สุขพรรณ [6] ได้ศึกษารูปแบบการบริหารงาน

วัฒนธรรมที่เหมาะสมต่อการเผยแพร่วัฒนธรรมไทย กล่าวว่า สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติและศูนย์ส่งเสริมการพัฒนาวัฒนธรรมจะต้องเป็นแกนกลางในการเผยแพร่ข่าวสาร ประสานงาน และจูงใจทุกฝ่ายให้ร่วมมือขยายงานวัฒนธรรมไปสู่ชนบทอย่างจริงจัง อีกทั้งคนในชุมชนและสถานศึกษา ต้องร่วมมือกันอย่างจริงจังในการสืบสานภูมิปัญญาด้านการทอผ้าของชุมชนให้คงอยู่ ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ เจนจิรา ลาดบัวขาว [7] กล่าวว่า ครูผู้สอนควรที่จะสร้างความสัมพันธ์กับชุมชนและสร้างบรรยากาศทางวิชาการให้กับโรงเรียน โดยเชิญเจ้าของภูมิปัญญามาถ่ายทอดความรู้ให้กับนักเรียน โดยมีการประสานและร่วมมือกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชน และควรหาวิธีกระตุ้นให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมในการวางแผนและจัดการเรียนการสอนกับโรงเรียนมากยิ่งขึ้น ตลอดจนคนในชุมชนต้องทำการตลาดและการประชาสัมพันธ์ผ้าทอลาวครั้งให้เป็นที่ยุติจักของคนทั่วไปให้กว้างขวาง ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของกมลนธ์ ศรีจ้อย [8] พบว่า สิ่งที่เป็นปัจจุบันที่ช่วยให้เกิดการถ่ายทอดองค์ความรู้ด้านการทอผ้าให้คงอยู่คือ แรงเสริมจากการตลาด

ดังนั้น การจะขับเคลื่อนให้เกิดสังคมพื้นฟูภูมิปัญญา ได้จะต้องมีการสนับสนุนในระดับนโยบาย ทั้งในชุมชนและการส่งเสริมผู้นำ ตลอดจนกระทั่งส่งเสริมให้ชุมชนเข้มแข็งโดยกระบวนการมีส่วนร่วม ทั้งนี้จะต้องส่งเสริมด้านการตลาดด้วย โดยการอภิปรายผลสามารถสรุปเป็นรูปแบบได้ดังนี้

ภาพที่ 1 รูปแบบการขับเคลื่อนให้เกิดสังคมพื้นฟูภูมิปัญญาผ้าทอลาวครั้ง

คำขอบคุณ

ขอขอบพระคุณน้ำใจและความร่วมมือจากชาวบ้านและคณะครูในพื้นที่ตำบลเนินปอ
ขอบคุณผู้สนับสนุนข้อมูลทุกท่าน และมหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงครามที่สนับสนุนเงิน
งบประมาณในการทำวิจัยเรื่องนี้เป็นอย่างสูงไว้ ณ โอกาสนี้

เอกสารอ้างอิง

- [1] ชนิดา ตั้งถาวรสิริกุล. (2541). **สื่อสัญลักษณ์ผ้าลาวเวียงจันทน์**. กรุงเทพฯ :
สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- [2] สุวิไล เปรมศรีรัตน์. (2553). **ภาษาถิ่นที่สูญหาย ความตายของวัฒนธรรม**.
ASTV ผู้จัดการรายวัน, สืบค้นเมื่อวันที่ 22 มีนาคม 2557,
จาก <http://www.manager.co.th/Daily/ViewNews.aspx?NewsID=9530000008089>.
- [3] สิทธิรัฐ ประพทุธนิตสาร. (2545). **การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในแนวคิด
และแนวปฏิบัติ**. เชียงใหม่ : โรงพิมพ์วันดา เพรส.
- [4] A. R. Radcliffe-Brown. (1951). “The Comparative Method in Social Anthropology”,
**Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and
Ireland**. 81(1/2), 22.
- [5] สุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา. (2542). **การแต่งกายสตรีกับหัตถกรรมทอผ้าในสังคมไทย
สมัยรัตนโกสินทร์**. กรุงเทพฯ : เงินทุนจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เฉลิมฉลองสมเด็จพระ
เทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี.
- [6] บำรุง สุขพรรณ. (2527). **รูปแบบการบริหารงานวัฒนธรรมที่เหมาะสมต่อ
การเผยแพร่วัฒนธรรมไทย**. ม.ป.ท. : 2527.
- [7] เจนจิรา ลาตบัวขาว. (2546). **การจัดการเรียนการสอนโดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นของ
โรงเรียนขยายโอกาสทางการศึกษา สังกัดงานการประถมศึกษา อำเภอศรีบุญเรือง
จังหวัดหนองบัวลำภู**. รายงานการศึกษาอิสระปริญญา ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต
มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- [8] กมลนัฏ ศรีจ้อย. (2533). **การสังเคราะห์องค์ความรู้ภูมิปัญญาผ้าทอบ้านเนินขาม
สู่การเรียนรู้**. วิทยานิพนธ์ ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยเทคโนโลยี
ราชมงคลธัญบุรี.